

S. BENEDEK ANDRÁS

Ugocsa megye irodalmi hagyományaiól*

Egy történelmi megye irodalmát, művelődéstörténetét önállóan bemutatni nem lehetséges. Ez a szakszerűtlen megközelítés még akkor sem elfogadható, ha tájegységként kezeljük. A történelmi Magyarországon csupán néhány megye minősíthető nagytájnak. Ilyen Somogy (Somogyország), Gömör (Gömörország), Bihar vagy éppen Máramaros, amelyeknél a gyakorlatban a megye kifejezést sem használták. Ugocsa az Északkeleti Felvidék nagytáj része, amelyben később, a 19. század első éveiben határolódott el Kárpátalja. Előbb csak a nyelvhasználatban, később, sajnos, a politikai gyakorlatban is.

Ha Ugocsa művelődési, irodalmi emlékeit akarjuk felidézni, az a helytörténet sorába tartozik, amely a lokálpatrióta büszkeség alapja. Ez a megközelítés egyre gyakrabban jelenik meg az európai gyakorlatban (lásd az angolok **home history**ját, de ez jellemző a hagyományait kereső észak-amerikaiakra is). Ugocsának mindenkor jó helytörténései voltak. Elég, ha megemlítjük Komáromy Andrást vagy éppen a Nagyszőlőshöz, a megyéhez és általában Kárpátaljához sok szállal kötődő Keresztyén Balázst.

Ez a megközelítés azonban nem tár elénk folyamatokat, csupán jelenségeket, személyeket és kulturális műhelyeket emel ki a közélet írásbeliségéből. Ha ezt a distinctiót nem használnánk, fel kéne sorolnunk az oklevelek, szerződések, korai urbáriumok valamennyi deák, literáti vagy literátus névvel illetett adófizetőjét.

Az irodalmi emlékezet ködéből, most a latin nyelvű írásbeliséget kizárva, az elsőik közt egy különös és különleges embert kell megemlítenünk. Ez Werbőczy István, a Tripartitum megalkotója, három évtized jogrendjét meghatározó egyénisége. Életrajza, tettei csak a jelenkorból nézve ellentmondásosak, saját korában, a 16. század első felében ez természetes volt.

Az egységes magyar művelődéstörténet szempontjából ez egyéni teljesítményeknél sokkal jelentősebb a kulturális műhelyek szerepe. Az Északkeleti Felvidéken még a Keletről jött támadások ellen épült várrendszer különösen a 16. században kapott újra jelentőséget. A három részre szakadt Magyarországon ezekben a várakban alakultak ki a kultúra műhelyei, illetve a kissé korábban kiépített kolostorokban, amelyek az ország fizikai, földrajzi védelme mellett a szellem honvédelmét jelentették. Jelesül a két egymásnak szegülő, határaiban bizonytalan vallás, a kettészakadt keresztény világ európaibb peremén mintegy missziós egyházakként védték és terjesztették a hitet.

Így jött létre igen komoly szellemi műhely a Homonnai család ungvári „birodalmában”, később Munkácson, de még mindkettőt megelőzően az ugocsa

*Elhangzott 2009. április 18-án egy nagyszülősi konferencián

Nyaláb várában. Itt építette ki a Nagyszőlősről politikai okokból távozó Perényi család azt a kulturális központot, amely közel két évszázadig a szűkebb és tágabb tájegység szellemi központja lett. Mai szemmel el sem tudjuk képzelni azt az anyagi, de főleg kulturális színvonalat, amely e mai romban, illetve közvetlen környezetében létrejött.

E kicsiny magyar parnasszus megalapítója Perényi Gábor volt, Ugocsa megye főispánja és a huszti vár ura, így egyben a Felső-tiszai medence kapujának őre. Csak az ő hathatós közreműködésével juthatott le az Alföldre és a Felvidékre a vidék legnagyobb kincse, a kőso. A 15. század utolsó éveiben II. Ulászló évi 2000 darab kősoval váltotta meg a tiszai kapu vámját, majd 1511-ben a máramarosi sókamarát és a huszti várat adta zálogba Perényi Gábornak 20 000 forintért. Az így nyert biztos jövedelem tette lehetővé, hogy a nagyszőlősi ispotály (kórház) és a várhegyen épült impozáns kolostor mellett a kultúrát is támogassa. Különösen így volt ez a Dózsa-felkelés után, amikor az ugoc sai nemesek elkobzott birtokaiból 17-et a már említett Werbőczy kapott meg, a gazdag Wethéssyek uradalmi pedig a Perényiek birtokába jutottak. Hogy jól értsük: ezek a birtokok nem egy falusi portát jelentettek, hanem teljes falvakat, illetve az azokban található elkobzott tulajdonok mindegyikét.

Nem csak Perényi Gábor, de felesége, Frangepán Katalin is művelt, irodalomkedvelő ember volt, akinek férje és annak nagybátyja, a váradi püspök elesett a mohácsi csatában. Közvetlen és tágabb környezetüknek számos eszes, jóképességű gyermekét küldték tanulni a legközelebbi felsőfokú intézménybe, a híres Jagelló-egyetemre s természetesen hazatértük után megfelelő munkát is biztosítottak számukra. Innen, erről az egyetemről menekült a pestis elől Paulus Crosnensis Ruthenus, az egyetem neves tanára, aki Perényi Gábornak ajánlva kiadta Janus Pannonius verseit.

A nyalábvári uradalomban ott találhatjuk a kor „képzőművészeit” is, az ötvösöket, illetve a környéken fennmaradt templomok tanúsága szerint a kőfaragókat és festőket is.

A vár könyv- és levéltáráról néhány bizonyítható, és számos kikövetkeztethető adatunk van. (Ezek közül meg kell említenünk Ilosvai Selymes Pétert, aki egy régi, latin nyelvű családi ősgeszta alapján írta meg szarkasztikus hangvételű művét, a **Toldi** első nyomtatott változatát. Ne feledjük: a mondák legtöbb esetben egy nemesi família jogait igazolták egy adott földterületre, illetve különböző kiváltságokra. S amit biztosan tudunk, Ilosvai műve alapján írta a Toldi-trilógiát Arany János, aki a magyar ősgeszta irodalmi rekonstrukciójára törekedve, a Toldit újra a nemes középkori hagyományokhoz közelítette.)

Ami biztos, az özvegy Frangepán Katalin Husztról ide hívta fiai nevelőjeként a nagy műveltségű Komjáthy Benedeket, aki a bécsi egyetemen végzett és feltéte-

lehetően a nyugat-dunántúli Nádasdy Tamás szolgálatában állott és vele együtt került Husztra. Perényiné kérésére kezdett hozzá **Szent Pál leveleinek** magyar fordításához. Mielőtt hozzákezdett volna, előbb tanulmányozta a „szent magyarázó doktorokat”. 1532. március 11-én készült el munkájával. Komjáthy bibliafordítása kapcsán több irodalomtörténész is említi, hogy a szerző-fordító valószínűleg ismerte és használta a **Döbrentei-kódexet** vagy annak egy másolatát, mivel a stiláris-nyelvi jellegzetességek erre mutatnak. Ez a kissé korábbi fordítás abban a Beregszászban készült, amely a 19. században csak porfészekként volt ismert. Halábori Dobos Bertalan idején azonban Veszprémhez hasonlóan „királynői város”. Lokiotek Erzsébet kedvenc tartózkodási helye, majd Habsburg Mária által épített-szépített „keleti székhely”. Ne feledjük: ő volt az, aki az európai hírű krakkói építész, Stoss Vid (Vitold) fiait Beregszászba hívatta, hogy évek során elkészítsék az egykori román templom gótikus, mérműves ablakait és déli kapuját.

Ennek a városnak a Domonkos-rendi kolostorában készítette el munkáját, a **Döbrentei-kódexet** Halábori Dobos Bertalan, világi pap és királyi jegyző. Rendelkezésre állt a kolostor gazdag könyvtára és néhány magángyűjtemény is. A szegénységi fogadalom miatt saját értékeket a szerzetesek nem birtokolhattak ugyan, a könyvmásoláshoz értő és az orgonálásban jártas Szász Jenő perjelt (1480-ban említik), Besztercei Balázst, Malontai Ambrust (1489), Imre frátert (1490) és Székesfejérvári Tamást (1513) a rendfőnök mégis felmenti e fogadalom alól. Mindannyian mesterei voltak a szóznak és a betűnek és jelentős saját könyvanyaggal rendelkeztek.

Mindezt azért kell itt felidézni, hogy a bevezetőre utalva lássuk, láttassuk, hogy a művelődéstörténet nem egyéni teljesítmények sorozata, hanem jelenségek, művelődési központok és szerzők összefüggő egésze, egy nagytáj kultúrája.

A Perényi-gyűjteménynek a 17. század második felében történt elpusztítása után, a hadak útjára, egyben a török kiszorításával perifériára került vidéken újra csak néhány egyéni teljesítmény jelzi az írás jelenlétét. Ilyenek Rákóczi László (1650-es évek) vagy éppen Bay István történelmi naplója (17-18. század), Tiszaújhelyi Pál, aki Zrínyi Péter és I. Rákóczi Ferenc balsorsú vállalkozásáról számolt be, fia, Tiszaújhelyi István fordító, költő és kéziratmásoló, Apafi Anna **Orvosságos könyvecskéjének** lejegyzője vagy éppen Reviczky Imre történetíró, aki szatmári fogsága idején írta meg a Rákóczi-szabadságharc első másfél évének krónikáját.

Az új kort, a felvilágosodást Szirmay Antal megyemonográfiája jelzi (**Notitia politica, historica, topographica co, itatus Ugochiensis**). Szirmay Zemplénben élt, elsősorban annak a megyének a helytörténésze volt, de Ugocsából származott és nagyszámú rokona is élt e megyében, ez indította vállalkozásában.

Ebben az időben a hivatalos felmérések sora is megindult. Közülük az egyik legerdekesebb és értékebb az a „kalapos” József korabeli katonai felmérés, amely

a legkisebb vízfolyást, földutat, vagy éppen romos kastélyt és templomot is felsorolta.

A 19. századra már egy rendszerezettebb, műveltebb hivatalos és irodalmi teljesítmény, illetve teljesítmények sora jellemző. Széchenyi felhívásával megindult a könyvtárat is magukba foglaló Kaszinók alapítása, egyre több lett a nyomda és könyvkereskedéssel is foglalkozó boltos, egyre több a tömegolvasmány a „ponyván”. Megindult a megye múltjának feltárása és jelenének alakítása. Ez utóbbi a különböző gazdasági iskolákkal és ahhoz kapcsolódó könyvek sorával volt jelen, míg az ún. második reformkor idején megszülettek a szakszerű helytörténeti írások. Ennek kapcsán elsősorban Komáromy András nevét kell felemlítenünk, aki több tucat cikkben, illetve tanulmányban foglalkozott Ugocsával. Ezek közül néhány közismertebb a közelmúltban megjelent, de a kéziratokkal együtt egy nagyszabású megyemonográfia vár szakszerű feldolgozásra.

A két világháború közti időszakban a magyar falutörténetek talán legjobbika, Szabó István debreceni egyetemi tanár írt igen korszerű monográfiát a megyéről.

Az ezt követően Ugocsából kényszerből Magyarországra települt nagy irodalmárok közül most csak kettőt említünk meg: Lator Lászlót és Kiss Ferencet. Mindketten szakmájuk kiválóságai (igaz, jelenleg csupán Lator László él közülük).

A ma írói, helytörténetzei közül kötelességünk megemlíteni Keresztyén Balázst, aki rövid élete folyamán komoly alapművekkel ajándékozta meg szülőföldjét.

